

Vargyasi Szász Mózes.

(1780—1824).

A cluji eklézsiának a XIX. század második és harmadik tizedében kitünően képzett papja. Született Vargyason 1780 októberében. Apja Szász János, anyja Sebe Judit. Elemi iskolái után a turdai gimnáziumban tanulta a poesist és oratoriát s mint Molnos mondja halotti beszédjében, a prédikálásban már ott kitűnt. 1803 szeptemberében a cluji unitárius kollégiumba ment s itt annyira felkeltette maga iránt a figyelmet, hogy a tanfolyam elvégzése előtt már kiszemelték külföldi akadémitának. Iszlai István és Maurer Borbára fiainak tanítója lett. Az adámosi zsinat engedélyével 1807 október 16-án az eklézsia költségén Bécsbe ment. Külföldről patronusaihoz sűrűn írt levelei¹⁾ alapján ismertetjük tanulmányait és élményeit. Első levelében (1807 november 12) szállásáról, kosztjáról ír. „Sok tekintetben igaz, hogy ma ki lehet Bécsben annyival jöni, mint Kolozsvárt.“ De mégis kell a pénz, mert sokfélére kell költeni, „míg csak valamennyire is bécsi bőrbe öltözhettem“; főleg pedig könyvekre. Két hónappal később (1808 jan. 5) írja, hogy inkább a könyvtárakban olvas, mint az előadásokat hallgatja, mert meggyőződött, hogy „Bécsben sokkal többet lehet a könyvekből, mint ex publica viva voce tanulni.“ „Épen mint Jénában s Göttingában, úgy lehet itt használni az ottani tudós professzorok gondolatait; a különbség csak az, hogy szemeimen, nem pedig füleimen folynak azok belém.“ Főkép a morál körül foglalatoskodik.

A bécsi teológiai facultás nem elégíti ki tudásszomját. A következő hónapban (febr. 19) közli feljebb menési szándékát, de fél, hogy némelyek a költség miatt ellene lesznek. A szemeszter végefelé (1808 márc. 4) beszámol tanulmányairól. Fizikát, kémiát tanul, „de az elsőkre nem találván többet, mint Erdélyben hallottam, azon órát egy józan erkölcsi teológia hallgatására fordítottam Reyberger professzortól, kitől annyit hallottam olyant, amit soha nem hallottam

¹⁾ Az egyház levéltárában.

volt, hogy ettől indítatván, vele közelebbi esmérettségbe lépni is szerencsém volt.“ A könyvtárakban sokat olvas, már 100 prédikációt írt „a keresztény vallás legterhesebb állatásai felett.“ Pénzt kér, mert útitársai e hónapban feljebb indulnak. Három hét múlva (márc. 22) írja, hogy pénz hiánya miatt elmaradt útitársaitól, akik 16-án elmentek. A gyomra gyenge, nem tud emészteni. Ápr. 12-ről: a pénzt megkapta, de még mindig beteg; felgyógyulása előtt — „megbocsássonak a szent tudományok“ — nem mer indulni. Egy hónap múlva (máj. 13): két hónap óta először ment ki. Gyógyítási költsége sokba került, badeni „minerális feredőkön“ is volt. „Két hónap alatt sohasem kellett az étel“ s máskor 5 hónap alatt sem fizetett az ételért annyit, mint most. Szégyenli, hogy mindig csak kérnie kell, de addig nem indulhat, míg pénzt nem kap. Ugyane napról írja: csak egy experimentalis circulatio lesz egész fennléte a költség nem léte miatt, mert előre látja, hogy fenn nem teelhet. A hónap végén (máj. 30) még mindig beteg, „futkosó köszvény“ van benne s gyenge, azért nem indulhat. Legjobb barátját (dr. Szikszai Ferenc) betegen temette el, mire két üveg puncs adott erőt. „Mindenekről elzáratva ülés, olvasás s minden két órában orvosságivás foglalatosságom. A bal lábam talán örökös köszvény-fészek fog maradni és appetitussal talán sohasem fogok többé enni.“

Hazuról utasításul kaphatta, hogy ne menjen feljebb. Erre írja (aug. 2): „Akadémizansnak neveztetni és Bécsen kívül nem lenni — üres cifra név, hang valóság nélkül . . . Erdélyből ki nem mozdulva jobb pap s érdemesebb ember lettem volna, mint bécsi akadémikus; ugyanazért azon kívánságot, hogy ősszel lemenjek, lehetetlen teljesítenem.“ Októberre a félév kezdetén felmegy és „ha napjában csak egyszer eszek is, az egész kurzust kihallgatom.“ Áprilisban — írja — visszajövök Bécsbe s akkor méltóztassanak nekem, amint tetszik, parancsolni. Ősszel jobban fog magára vigyázni, mint eddig, „mikor még az a principiumom vala, hogy fejemet inkább, mint hasamat neveljem“, aminek az lön következése, hogy a 25 frtos hónapi élet az egyiket nagyon megkisebbíté, a másikat pedig 3 hónap alatt semmit sem nevelé.“ Kéri szándéka jóváhagyását; ha nem állanának el utasításuktól, értesítésüket, „mert azt változhatatlanul meghatározta“, hogy addig le nem megy, míg „Szakszoniát legalább össze nem járja.“

Következő levele (okt. 7.) Jénában kelt. Úgy látszik, megkapta

az engedélyt. Göttingába akart menni, de Jénába jött, mert „itt az élet olcsóbb, mint akárhol az imperiumban.“ Kéri Körmöczi igazgatót, küldjön egy theologicum exemplart Lipcsébe Rosenmiller év. superintendens urnak, mivel Lipcsében időzése alatt vallásunkról több ízben beszélgetett. Hallgatja Griessbachot, Gablert, Augustit, Ulrichot. Szálláson ott van, ahol Molnos volt. Kosztra a 4 jó garasosra kezdett járni, „melyen nem él az ember, csak vegetál“. Egészsége jó, „csupán az olcsó koszt fenyegeti.“

A következő év elején (1809 jan. 1.) elszámol a kapott pénzekekről. Már csak a 3 garasos kosztra jár. Irták neki, hogy oda több pénzt ne várjon: De a küldött pénz csak otthon sok, itt nem. Augustinovicis is azt írta neki: nagy olcsóságnak kell Jénában lenni, hogy ha még eddig kijött a magával vitt pénzzel.“ Ami életét illeti: „ha csak lelkemmel, test nélkül jöttem volna Jénába, paradicsomban lenni mondanám magamat, olyan jól vagyok itt az elsőnek dolga; de a másik egész héten által sem kapja ki egyszer rendes porcióját. Főképen a karácsonyi szent ünnepek oly szomoruan telének el, hogy egy jó ebédért kettőt is kész lettem volna prédikálni.“ Két hét múlva (jan. 13) puhatolozik, vajjon lehetséges lesz-e, hogy a nyári félévre is itt maradjon. Erre szűken 200 frt jó pénz kellene. Miért akar itt maradni? Fontos, hogy az erkölcsi [és bibliai teológiát Gablertől¹⁾] hallgassa, aki „legelső theologus Németországban.“ „Idejéről az is — ami könnyen hihetetlennek tetszhetnék — hogy a *mi dogmánkat legtisztábban s legtisztább változtatás nélkül hallok tőle.* Az ő irántam való hajlandósága s szíves javaslása vett arra, hogy — ámbár tavaszi lemenetelem a Tekintetes úr közelebbi levelében expresse kívántatik, — a jövő kurzus iránt való intézeteimet kijelenteni bátorkodjam.“

Ebből a tervből azonban nem lett semmi. Következő levele (ápr. 14) már Bécsben kelt, hová friss egészségben, de üres zsebbel, tele adóssággal érkezett s nagy öröm, hogy lejött, mert a francia háborus készülődése miatt — úgy látszik — elzárják az utat. Le van rongyolódva, mert az utat Jénától Régensburgig gyalog tette meg s oly rongyossá lett, „hogy ezen állapotban talán el sem fogna fogadni a szent eklézsia. Pénzem egy sincs, adósságom 200 frton

¹⁾ Gabler János Fülöp (1753—1826) a teológia tanára Jénában, a legszélsőségesebb racionalizmus híve.

felül.“ Még csak egy levelét ismerem (kelt Biharvármegyében Tetetlenen 1809 máj. 31), melyben írja, hogy az ellenségtől üzve éhezéssel s nyomorúsággal verekedett le ide, hol „egy drága jó úri ember“ 3 napra magát kipihenni befogadta. Hárman vannak, egyik nek sincs pénze. Ő Bécsből 35 xferrel indult, innen Zilahra mennek, oda kér pénzt.

Junius 28-án érkezett haza s jul. 9-én már beköszöntött a templomban. Márkos György ugyanaz nap lemondott a papságról. 1810 jun. 27-én a nagyajtai zsinaton szentelték fel papnak. Ugyanitt a papokat vizsgáló bizottság elnöke s e minőségben mondott beszédjének témája ez volt: *A vallásnak teste és lelke, avagy belső valósága s külső köntöse*. 1811 szept. 21-én nősült, neje Mátéfi Ferenc leánya, Zsuzsa. 3 leányuk volt. 1812 dec. 17 óta a kolozs-dobokai kör jegyzője, 1813 márciusától az egyházi pénztár mellé felállított exactoria comissio tagja. Takarékos ember, aki jövedelméből egy kis vagyont szerzett össze. 1824 jan. 14-én halt meg 4 heti betegség után tüdővészben. Sylveszter és Molnos tartottak felette beszédet. Amaz úgy írja le, hogy „természettől halovány színe“ volt és verejtékezett, mikor jött le a szószékről. Ez bizonyítja, hogy érezte is, amit beszélt. Két gyengéjét említi. Egyik, hogy többet beszélt, mint amennyit kellett volna. A másik: néha-néha olyan dolgokba is belekeveredett, amiből, mint pap, kimaradhatott volna. Molnos kiemeli, hogy papi működését példás buzgósággal s különös érdemmel folytatta s több munkáját mindenfelé olvassák a két magyar hazában. Rokonaihoz való jó szívének bizonyítékául felemlíti, hogy testvérének fiát a kollegiumban mindvégig maga költségén taníttatta. Sylvesterrel szembeállítva, azt mondja róla, hogy már első fellépésénél mint kitűnő szónok tűnik fel, de gyorsan hanyatlik. Sylvester ellenben gyakorlat és előkészület nélkül lép fel, de lassan hivatása legmagasabb csúcsáig emelkedik.

Szász Mózes szellemi képét akarván megrajzolni, legelső sorban feltűnik, hogy teljes mértékben benne él a felvilágosodás gondolatkörében, elfogadja és hirdeti annak minden tételét, amit a ratioval felfoghatni, de minden erővel védi a hit igényeit és a pozitív vallás tételeivel egyeztetni igyekszik e szellemtörténeti áramlat állításait.

Még külföldi útja előtről (1806 szept. 21) van egy beszédje

„a megvilágosodás“-ról. A levegőben száll ez a szó. A kor dicsekszik s egyben panaszol. Dicsekszik a megvilágosodással s panaszol az erkölcstelenségről és boldogtalanságról. Mert az értelem kimivelése mellett a szív formálása s javítása elfelejtődik s több gondot fordítanak arra, hogy jól beszéljünk, mint arra, hogy helyesen gondolkozzunk s erkölcsösen éljünk. Főtétele az, hogy *igazi megvilágosodás a szív jósága és erkölcsös élet nélkül nem lehet*. Ki a megvilágosodott? Aki tudja itteni lételének célját, ismeri az arra segítő eszközöket s e szerint a hasznos és elmulthatatlan ismereteket megszerezte. Tudni azt, hogy miért vagyunk itt és úgy élni, hogy sem a mostani, sem a következő ember nyom ne mondhasssa, hogy hiában voltunk itt. A nevelőnek és tanítónak a nevelendőt nemcsak jól gondolkodni, hanem jól cselekedni kell tanítania. Az igazi megvilágosodás a vallásnak és erkölcsnek nem felforgatója sem a tudósokra, sem a tudatlanokra nézve.

Külföldi tanulmányai alatt beszédvázlatokat írt s ezekben a vallás „legterhesebb állatásaival“, legfogasabb kérdéseivel küzdök. Kézirati munkái között van egy ilyen című kötet: *Elegyes jegyzések Jénába 1808—1809*. Prédikáció-vázlatok gyűjteménye. Egyik címe: *A vallásba való világosodásról*. Szükség a köznépet felvilágosítani. Ne mondja senki, hogy vallásunk már elég tiszta, világos s nem szükség abba többet jobbitani. Hány hitágazata van még, amelyek az okossággal összeütkeznek! Multhatatlanul szükség az ébredő okosságnak elébe menni. De csak világosítani, nem vakítani. És lassan, mert határai vannak az emberi értelemnek: egyik a végessége, másik a szentírásbeli csudák, harmadik a társaság helyére való tekintet. Ezek között maradvá kell világosítani, kilépni nem szabad.

Egy másik beszéd tárgya: *Az okosságnak a vallásban való hasznáról*. „Használni kell az okosságot, hogy állatok ne legyünk, de nem kell visszaélni vele, hogy azoknál is alábbvalókká legyünk.“

A *csudát* vagy fizikai, vagy genetikai módon lehet magyarázni. Helyesebb az utóbbi. Paulus pl. a magusok megjelenését Jézus születésénél „leghelyesebben“ úgy magyarázta, hogy a két első részt Máté készen találta. Az ilyen magyarázás „nincs összefüggésben a vallás erkölcsi lelkével“ és ezért senki abban meg nem botránkozhatik. Nem árt a vallás méltóságának. Akinek azért nem tetszik, mivel a szentírásban nem képzelhet tradíciós tudósításokat,

arra senki sem tolja erőszakkal reá, csakhogy vigyázzon, mikép egyeztetheti meg a tapasztalást és okosságot az írással. A csudák magyarázatának másik módja a tapasztalati lélektudomány alapján: Jézust lelki orvosnak tekinteni, különösen gyógyítását illetőleg s akkor nem leszünk kénytelenek a szentírást hamisítványnak mondani. A Lázár feltámasztásánál Eichhorn és Paulus magyarázatára hivatkozik. Felteszi a kérdést: mi a csuda? Felel rá: „Ismeretlen erőknék nem ismert törvények szerint való munkálkodása.“ Ha a csudákat természetes okokból mind megmagyarázzák is, ezzel sem veszít semmit a szentírás, sem a szentírás tekintélye, sem pedig az isteni bölcsesség imádandó volta. A csudák ellen két ellenvetést teszünk. Egyik: a csuda s különösen „a közvetlen kijelentés“ a gondolkodó tehetség szükségképen való törvényével ellenkezik. Másik: az azokban való hit az ember szabad erkölcsi tökéletesedését akadályozza. Az elsőre Kant felfogásával felel, ki megengedi, hogy a causalitás kategoriáját erkölcsi tekintetben az „érezhetetlenre“ nézve úgy gyakoroljuk, hogy egy világteremtőt vegyünk fel. A másodikra ez a felelete: ugyanazon egy üveggolyót, melyre a nap rásüt, a jobbról álló veresnek, a balról álló zöldnek látja. Veszekednek, melyik lát helyesen. Barátaim, cseréljétek meg nézőpontotokat. Talán mindkettőtöknek igaza van. Ha csak azt mondja a kijelentés, amit mondhat az okosság is, mire való amaz? Arra, hogy hamarább tudjuk általa, amit ez későbbre tudna kisillabizálni.“

A felvilágosodás egy másikat sokat vitatott kérdése: *lehetősége-e a keresztény vallásfelekezetek egyeztetése?* Ő is felteszi a kérdést s így felel rá. Értelmileg lehetséges, mert „könnyen gondolhatok különböző okos valóságokat, kik egy igazság felett egyet értenek.“ De a fogalom nem az értelemé, hanem az okosságé (conceptus non intellectus, sed rationis). Az idea örök ideának marad s a valóságban sehol sincs. „Eszerint a mi világunkban a valóságnak az ideához való közelítésénél egyebet nem találhatni s ezért a valóságok egyesülése ideális természeténél fogva lehetetlen.“

»*Jövőben meglátjuk egymást*« c. értekezésében szintén egy alapvető problémát fejteget. A végső eredmény, melyre jut, erős hitét fényes világításban mutatja. A kritikus filozófusok azt mondják, hogy ez az állítás közönséges képzelődés, üres álmodozás, a bigottság gyermeke, erkölcstelen, megnyugtatónkra nem szolgál, az isten tiszteletére szükségtelen; a mellette felhozott okok semmit sem

bizonyitanak, az okosság semmitsem tud arról. Ezzel szemben Szász felfogása: „Az Istennek bölcsességével, jóságával épen nem ellenkezik; további tökéletesedésük pedig szükségképpen megkívánja, hogy a jövő állapotokban is a velünk egy mértékben, sőt nagyobbban is, erkölcsös lelkekkel összeköttetésben legyünk.“ És hozzáteszi: „Ennyiből áll az én vélekedésem a jövő egymástfeltalálás, megismerés és együttlételem iránt. Tudom ugyan, hogy ez a hit feltételes, de megrendíthetetlennek tartom, éleszem, imádom.“ Enélkül csak állat az ember. „Ezen hitemet oskolai vételekedés alá sohasem bocsátom, mert feltételes; virtusom rugójává nem engedem lenni, mert fia, nem pedig szolgálja vagyok mennyei atyámnak. Ugyanazért ennél fogva jövő állapotom iránt a főbölcsességnek nem praescribálok, mert a jobban ismeri boldogságom eszközeit, mint én. Földi jómat is tőle ezen feltétellel kérem: ha reám nézve jónak látod. Így amazt is tőle feltételesen remélem. Így kell a vallástanítóknak is ezen hitet előterjeszteni, épen ezen gondolatokat, de más szókkal, mert nem lelkeknek, hanem embereknek prédikálok.“

A felvilágosodás szellemében fogant 1810 július hóban tartott diétalis prédikációja a világpolgárságról. „Az annyira magasztalt jó polgárság, a szépen hangzó patriotizmus, vagy hazafiság majd minden nemzetnél nem egyéb volt, mint a leghelytelenebb vélekedések systemája s annak cselekedetei a vérengző kegyetlenségnek mestersége, hogy minden nemzet természeti just mutogatott a más nemzetek öldöklésére“. Főtétele: a jó keresztény nem csak jó polgár, de a legjobb keresztény mindenkor világ polgára is. Mert a világpolgár legfőbb jellemvonásai: a határ és részrehajlás nélkül való emberszeretés, részvétel mindabban, ami az emberi nem tökéletesedésére s boldogulására szolgál, embertársai becsülése és tisztelése oly mértékben, amint megérdemlik és végül: jó állampolgárság. Ime a felvilágosodás általános humanitása, amely csak az embert tekinti s nem ismer nemzeti korlátokat.

Cikkei: Az egyiptomiak, perzsák, görögök és rómaiak nevelés módja és: Okos élet regulái. Erdélyi Múzeum. V., VI., IX. 1816 és 1817.

Munkái: 1. A vallást tanítóknak (úgy vévén őket, amint kellene lenni) két főtökéletességei. Egy békőszöntő prédikációba összefoglalta s a cluji unitária eklézsiában vallástanítói hivatalához lett kezdéskor előadva az unitáriusok ottani templomában jul. 9. 1809.

2. Halotti beszéd aítai Lázár István felett. 1811 nov. 10. U. o. 1812. 3. A jó gazda tiszt'elete a házban és társaságban. Melyet egy már réhai jó gazdának... Daniel Elek úrnak földi végső megtisztelésére leírt 1812-ben U. o. 1812. Atyai örökít mívelő jó gazda... gyűjtő címmel Molnos Dávid halotti beszédével. 4. Halotti beszéd: Vargyasi Daniel Iulánna Ugron Lászlóné felett. U. o. 1812. 5. Homoród-karácsonyfalvi Demjén László felett 1814 ápr. 24. U. o. 1814. 6. Széplaki P. Horváth Miklós felett. U. o. 1815. 7. Énlaki Zala Mihály felett. U. o. 1815. 8. Nagy Mihály felett 1817 márc. 23. Hely és év nélkül. 9. Pápai Erzsébet, Kaáli Nagy Lázárné felett 1817 jun. 25. U. o. 1818.

Dr. Gál Kelemen.

Most senki se lássson!

(Nagy Jankának)

Most egyedül vagyok.
Mégis jobb így talán,
Mint úgy lenne, ha visszamennék
Az emberek közé
És megmutatnám önkénytelenül,
Véletlenül nekik,
Hogy a szívemet nem tölti be most
A szeretet, a jóság,
Hogy üres vagyok.

Jobb így nekem :
Ne lásssanak meg máskép,
Csak jókedvűen, ragyogó szemekkel,
Csak olyankor, mikor
A kezem simogatni tud,
A szavam lágy és bensőséges,
Az ajkam mosolyog.

Csak akkor lásssanak,
Ha tudok adni valamit nekik,
Ha nem kell tőlem üres kézzel,
Üres szívvel távoznok.

(Odorheiu).

Deák Berta.